

ní, je Alexis de Tocqueville, který má v publikaci jeden z nejdelších příspěvků. Další texty jsou vybrány z radikální emancipační tradice, kterou v knize zastupuje například stať paní Laytonové z londýnského Spolku ženské spolupráce ze sklonku 19. století, z filantropicky motivovaných textů, nechybí ani dobová populární satira, která si bere na mušku nebývalý rozmach klubů a sdružení v Anglii v 18. století (Farting club).

Knih je vedle úvodní kapitoly rozdělena do pěti oddílů, sledujících historickou logiku vývoje diskurzu občanské společnosti. Kapitola nazvaná „Vznik rekvizit občanské společnosti“ představuje čtenáři první formulace konceptu v Evropě v 17. a 18. století.

Následující kapitola přibližuje vývoj diskurzu především kolem os emancipace, podpory i kritiky liberalismu a konzervativismu ve století devatenáctém. Vytlačení konceptu občanské společnosti v kontextu válečného a poválečného imperialismu a totalitních režimů a jeho opětovné oprášení v 70. a 80. letech 20. století představují texty kapitol nazvaných „Pod tlakem“ a „Návrat“. V závěrečné kapitole aktuálních současných diskusí jsou texty rozčleněny do tématických okruhů vztahujících se k problematice komunitarismu, vztahu konceptu občanské společnosti k mimoevropským kontextům a problematice globální občanské společnosti.

Knih obsahuje přes 70 příspěvků pocházejících od různých autorů a z různých myšlenkových tradic. Editorům se tak podařilo představit historii diskurzu občanské společnosti skrze původní texty v nebývalé šíři, v čemž spočívá silná stránka knihy. Druhou stranou mince takového přístupu je však nutně určitá plochost, jednotlivé příspěvky – většinou nepřesahující tři stránky – mají v podstatě ilustrativní charakter. Pro odborníky z řad sociálních vědců a účastníky současných odborných debat je cenná především úvodní stať a možnost seznámení se s některými obtížně dostupnými texty. Nejvíce však knihu ocení studenti a vyučující a širší okruh čtenářů z řad odborné i neodborné veřejnosti, kteří si chtějí nebo potřebují rozšířit běžné znalosti (sociální vědci, politikové, tvůrci sociální politiky a pracovníci veřejné správy, žurnalisté, členové občanských sdružení, organizátoři občanských aktivit apod.). Využití knihy jako učebního textu usnadňuje také skutečnost, že každý příspěvek je doplněn krátkou charakteristikou jeho autora.

Jozef Majchrák, Boris Strečanský, Martin Bútora (eds.): Keď ľahostajnosť nie je odpoveď: Príbeh občianskeho združovania na Slovensku po páde komunizmu.

Inštitút pre verejné otázky, Bratislava, 2004, 398 s. ISBN 80-88935-73-3.

Slavomíra Ferenčuhová

Bratislavský Inštitút pre verejné otázky vydal v decembri roku 2004 ďalšiu z mnohých publikácií mapujúcich súčasný stav spoločnosti na Slovensku. Témou je tento raz občianske združovanie a jeho vývoj v meniacich sa podmienkach po roku 1989. Jednotlivé texty sa zameriavajú najmä na združovanie obyvateľov¹ Slovenska vo vybraných typoch nevládných neziskových organizácií. Napriek tomu, že sa autori nesnažia ponúknuť vyčerpávajúci prehľad pôsobenia neziskových organizácií ani všeobecný popis podôb občianskeho združovania, podávajú pomerne celistvý obraz vývoja občianskej spoločnosti na Slovensku po roku 1989. Pestrosť činností jednotlivých organizácií, množstvo problémov a tém, ktoré otvárajú, ale aj záujem ľudí,

ochotných na činnosť prispievať alebo sa jej aspoň prizerať, totiž ukazujú na premenu, ktorou spoločnosť na Slovensku prešla za posledných pätnásť rokov. Tá nespočíva len v zrode mimovládnych organizácií, aj keď najmä o nich a ich činnosti publikácia hovorí. Má podobu rozšírenia tém, oblastí záujmu a činností, ktoré sa stávajú pre obyvateľov Slovenska otvorenými, ktoré sa ich týkajú a do ktorých môžu a chcú zasahovať a rozhodovať o nich.

Sociologické poňatie občianskej spoločnosti (ako jeden z mnohých pokusov o jej definovanie) ju predstavuje ako prechodný priestor „združovania medzi štátom na jednej strane a základnými stavebnými kameňmi každej spoločnosti na strane druhej (jednotlivci, rodiny či firmy), ktorý je vyplnený spoločenskými organizáciami s istou mierou autonómie a dobrovoľným združovaním svojich členov“ (Vašečka, 42). Problematickosť tejto definície nespočíva len v ťažkostiach, s akými pri jej použití označujeme spoločenské organizácie za súčasť občianskej spoločnosti či ich z nej naopak vylučujeme. Určité obmedzenie prináša i jej dôraz na „štruktúrálnu dimenziu“ občianskej spoločnosti, teda zameranie na existenciu spoločenských organizácií ako jednotiek občianskej spoločnosti. Pôsobenie neziskových organizácií má podľa sociologického poňatia podobu vyplňania priestoru „medzi primárnymi skupinami (napríklad rodina), štruktúrami štátu a trhom“ (44). Stotožňovať rozvoj občianskej spoločnosti výlučne so zakladaním mimovládnych neziskových organizácií ako jej štruktúrnych jednotiek by mohlo byť zavádzajúce, rovnako ako predstavovať ich ako inštitúcie, ktorých činnosť sa odohráva medzi – a vlastne mimo – rodinu, štát a trh ako samozrejmych kategórií.

Občianska spoločnosť v každej krajine však môže byť popisovaná s dôrazom na kultúrnu dimenziu. Podľa Vašečky ju predstavuje jednak „balík hodnôt a postojov, ktoré vyjadrujú vzťah medzi štátom a občanom“ (a dodajme možno i medzi občanmi navzájom), a na druhej strane „vyjadrenie spoločenského života, čiže všetkých typov kolektívnych verejných aktivít smerujúcich k vytváraniu politických rozhodnutí týkajúcich sa partikulárnych spoločenských problémov“ (44). Kultúrnu dimenziu fungovania občianskej spoločnosti môžeme objaviť i v popise vzniku, činnosti a podmienok existencie mimovládnych neziskových organizácií. Ich vznik je totiž ukážkou snahy združujúcich sa jednotlivcov o rozširovanie záberu rozhodovania a ovplyvňovania vlastného i spoločenského života, premeny postojov a spoločenského správania.

Predstava neziskových organizácií ako štruktúr stojacich medzi rodinou, štátom a trhom (teda ako štruktúr, ktoré nie sú s rodinou, štátom ani trhom totožné) môže navodzovať dojem, že ich pôsobenie sa otázkam rodiny, štátu alebo trhu vyhýba. Pohľad na činnosť MVO na Slovensku naopak ukazuje prebúdzanie občianskej spoločnosti ako spojené so zahrnutím otázok týkajúcich sa podoby a fungovania štátu, rodiny i trhu medzi oblasti, ktoré sú predmetom záujmu a diskusie verejnosti. Oproti situácii pred rokom 1989, charakteristickej uzatváraním sa do rodiny a minimalizovaním na/riadenej politickej participácie, sa rovnako rodinná problematika (napríklad u organizácií zaoberajúcich sa ženskou otázkou) ako aj problematika štátnej moci a vládnutia stávajú verejnými a diskutovanými témami.

Autori a autorky knihy *Keď ľahostajnosť nie je odpoveď* rozprávajú príbeh občianskeho združovania na Slovensku najmä ako príbeh mimovládnych neziskových organizácií. Rôznosť popisovaných činností organizácií a prítomnosť textov mapujúcich meniace sa legislatívne

podmienky alebo postoje verejnosti voči aktivite organizácií však umožňujú čítať knihu i ako príbeh vývoja občianskej spoločnosti v jej kultúrnej dimenzii. Autorom sa cez popis života mimovládnych neziskových organizácií podarilo zachytiť rozvoj občianskej spoločnosti na Slovensku po roku 1989 ako premenu rozsahu možných činností, ktorými sa jednotlivci podieľajú, alebo môžu podieľať, na rozhodovaní o spoločenských problémoch a témach.

Úvodný text Martina Bútoru predstavuje knihu *Ked' ľahostajnosť nie je odpoveď* ako pozvanie do diskusie o zmenách občianskeho združovania na Slovensku, ktoré prinieslo pätnásť rokov od pádu komunizmu, a zároveň ako „sebareflexiu“ neziskového sektora. Pozvanie totiž prichádza od autorov a autoriek, ktorí a ktoré sú väčšinou sami aktérmi občianskeho združovania. Táto skutočnosť do určitej miery pravdepodobne ovplyvňuje výber tém a oblastí činnosti neziskových organizácií, ktoré publikácia pokrýva, ako aj rozhodnutie popísať príbeh občianskeho združovania ako príbeh zrodu vybraných organizácií pôsobiacich v neziskovom sektore. Kniha však zároveň ponúka širší pohľad na históriu občianskeho združovania, vývoj relevantnej legislatívy, problematiku financovania činnosti neziskových organizácií, vnímanie neziskového sektora obyvateľmi Slovenska a na činnosti, ktorým sa organizácie venujú.

Karen Buerkle analyzuje históriu občianskeho združovania na Slovensku. Poznáva, ako sa politické udalosti a zmeny politickej situácie odrážali na podobe spolkového života na Slovensku od čias, kým bolo súčasťou Uhorska, až do roku 1989. Popisuje nielen rozsah spolčovania podľa počtu existujúcich spolkov v jednotlivých obdobiach (pred rokom 1918, prvá Československá republika, Slovenský štát 1938–1945, povojnové obdobie a roky 1948–1989), ale i oblasti ich činnosti a spôsoby participácie obyvateľov na občianskom živote. Okrem iného tak zisťuje, že obdobie prvej ČSR, označené ako „zlatý vek spolčovania“ nebolo „pre budovanie občianskej spoločnosti až také priaznivé“. Združenia boli často rozdelené podľa etnických, náboženských a ideologických kritérií a podľa Buerkle tak nepomáhali vytvárať „vzťahy tolerance a prostredie pre prekonávanie rozdielov“ (27). Ďalšie historické udalosti a obdobia nedemokratickej vlády oslabovali slovenskú občiansku spoločnosť vyvíjajúcu sa už i tak s určitým historickým opozdením a podpísali sa na zložitosti, s akou sa opäť začala rozvíjať po roku 1989.

Už spomínaný text Michala Vašečku „Občianska spoločnosť v teoretickej perspektíve“ predstavuje pojem občianska spoločnosť ako obtiažne definovateľný a operacionalizovateľný koncept. Ponúka široký prehľad teoretických perspektív v štúdiu občianskej spoločnosti a rôznych používaných výkladov pojmu. Nie je však čisto „prehľadovým“ článkom, ponúka i analýzu predstavovaných prístupov. Taktiež sa nejedná o text, ktorý by mal byť teoretickým ukotvením pre články ostatných autorov a autoriek. Jeho „najdôležitejším odkazom“ je „poznanie, že pojem občianska spoločnosť je konštruktom, ktorý si každý z nás sociálne konštruje odlišným spôsobom“ (38).

Kapitola Vladimíra Pirošika „Legislatívny vývoj mimovládnych organizácií“ je analýzou vývoja právnych foriem mimovládneho sektora od roku 1918 do súčasnosti. Prepája poznatky o historickom vývoji so zmenami v legislatíve a pridáva postrehy o jej nedostatkoch, ako je fragmentárnosť a nedostatočná vnútorná konzistentnosť právnej úpravy mimovládneho sektora. Text Ivety Radičovej, Jarmily Filadelfiovej, Eriky Štěpánkovej a Alexandry Petrášovej

„Mimovládne organizácie v číslach“ analyzuje a interpretuje údaje zozbierané Štatistickým úradom SR približne od polovice deväťdesiatych rokov 20. Storočia a výsledky empirického výskumu neziskových organizácií. Uvádza počty neziskových inštitúcií podľa ich právnej formy a podľa oblasti činnosti, ktorej sa venujú, uvádza podiel zamestnanosti v neziskovom sektore na celkovej zamestnanosti a mapuje problémy, s ktorými sa neziskové organizácie potýkajú. Jeden z problémov predstavuje získavanie financií na činnosť organizácií a udržiavanie ich chodu. Tejto oblasti je zvlášť venovaný text Eduarda Marčeka „Financovanie neziskového sektora po roku 1989“, ktorý prináša množstvo štatistických údajov, popisuje princípy financovania činnosti MVO a poskytuje prehľad jeho zdrojov. Klasifikácií zdrojov financovania je viacero – pokiaľ organizácia získava financie alebo ich časť od darcov, je možné zdroje rozlíšiť na verejné a súkromné. Ochota ľudí prispievať neziskovým organizáciám je podmienená mimo iné dôverou, ktorej sa u nich organizácie tešia. Dôveru a vnímanie mimovládnych neziskových inštitúcií verejnosťou obecné popisuje na základe reprezentatívneho výskumu z roku 2003 kapitola Zory Bútorovej „Mimovládne organizácie a dobročinnosť vo svetle verejnej mienky“.

Za touto kapitolou nasledujú články, ktoré predstavujú niekoľko oblastí, v ktorých mimovládne organizácie pôsobia, tém, ktorými sa zaoberajú, a cieľových skupín, na ktoré je ich činnosť zameraná. Boris Strečanský definuje koncept občianskej advokácie, analyzuje podmienky pre jej rozvoj za posledných pätnásť rokov na Slovensku a predstavuje niekoľko organizácií, ktoré sa občianskej advokácii venujú. Helena Woleková sa zaoberá problematikou pôsobenia nevládných neziskových organizácií v oblasti sociálnej a zdravotnej starostlivosti, vzdelávania a výchovy, a zvlášť rieši otázku ich vzťahu k štátu. Martina Jurásková, Elena Kriglerová a Jana Rybová mapujú aktivity mimovládnych neziskových organizácií v oblasti rómskej problematiky. Peter Horváth, Boris Strečanský, Lucia Najšlová a Juraj Jančí zase popisujú činnosť think-tankov na Slovensku. Text Marcela Zajaca sa dotýka aktivít environmentálnych mimovládnych organizácií. Posledné dve kapitoly sú venované aktivitám kresťanských mimovládnych organizácií (Jozef Majchrák) a činnosti mimovládnych organizácií podieľajúcich sa na zahraničnej rozvojovej pomoci (Milan Nič, Marián Čaučík).

Pred týmito dvoma kapitolami je však uvedený ešte jeden text. Zora Bútorová, Jarmila Filadelfiová a Lýdia Marošiová v ňom predstavujú mimovládne organizácie, ktoré sa venujú ženskej problematike po roku 1989, spolu s krátkym prehľadom histórie ženského združovania na Slovensku, čiastočne vysvetľujúcim súčasnú situáciu v oblasti aktivít ženských mimovládnych organizácií. Spomedzi článkov venovaných jednotlivým typom neziskových organizácií predstavuje kapitola „Ženské mimovládne organizácie: trendy, problémy, výzvy“ jeden z najucelenejších, najprehľadnejších a súčasne najvecnejších textov. Vychádza z teoreticky podloženej analýzy niekoľkých druhov zdrojov. Dvadsaťdva rozhovorov s predstaviteľkami a predstaviteľmi vybraných organizácií a citácie z nich i z odpovedí na anketové otázky dokresľujú a približujú činnosť ženských združení a organizácií, ako aj atmosféru, v ktorej prebieha.

Rodovú optiku je podľa autoriek textu možné v prípade štúdia neziskových organizácií uplatniť dvojakým spôsobom. Prvou možnosťou je zamerať sa na účasť a postavenie žien a mužov a na ich vzájomné vzťahy ako aktérov v rámci neziskového sektora, pričom rod je významnou rozlišujúcou charakteristikou. Druhý spôsob spočíva v štúdiu „MVO, ktoré sa venujú ženám, presnejšie ich problémom, potrebám či záujmom“ (Bútorová, Filadelfiová, Marošiová, 304). Týmto druhým spôsobom používajú rodovú optiku i autorky kapitoly.

Najvýraznejší rozmach v zakladaní ženských spolkov Slovensko zaznamenalo v období prvej Československej republiky. Slovenský štát a socialistické Československo priniesli útlm v ženskom združovaní sa. Spájanie ženskej otázky so „socialistickou emancipáciou žien“ a jedinou pôsobiacou ženskou organizáciou – Slovenským zväzom žien, podriadeným komunistickej strane – sa pravdepodobne podpísali na nezájume či dokonca odmietavom postoji verejnosti a žien samotných voči riešeniu problémov rodovej rovnosti na začiatku deväťdesiatych rokov. Skutočnosť, že organizácie zaoberajúce sa problémami žien dnes patria medzi MVO s najvyššou mierou užitočnosti v očiach verejnosti (150), ukazuje, že špecifické problémy žien, ktorým ešte nedávno hrozilo popieranie alebo ich vykázanie do súkromia, a tým pádom zneviediteľnenie, začínajú byť obyvateľmi Slovenska vnímané ako problémy celospoločenské. Príkladom môže byť násilie v partnerstve. Viacero ženských organizácií sa zameriava na boj proti domácejmu násiliu – či už samostatne, alebo v alianciách s ostatnými združeniami. Ženské organizácie prispievajú k chápaniu násilia na ženách, ktoré sa odohráva v „súkromnej“ sfére, v rodine/partnerstve, ako spoločenského problému. Za jeho riešenie nie je zodpovedná len rodina, ktorej sa dotýka, a už vôbec nie samotná obeť násilia. Problém, ktorý postihuje „primárnu skupinu“, totiž nie je jednoducho „problémom primárnych skupín“, ale spoločnosti ako celku, spoločnosti s vyššou alebo nižšou toleranciou voči násiliu a voči nerovnosti medzi pohlaviami. Ženské organizácie napomáhajú tomu, aby sa širšia verejnosť cítila povinná a povolaná poskytovať pomoc a meniť spoločenskú situáciu tak, aby problému predchádzala.

Ženské organizácie a emancipačné snahy žien sú obecné charakteristické tým, že „osobné“ problémy otvárajú ako problémy spoločenské, „politické“. Združovanie za účelom riešenia problémov, ktoré sa dotýkajú súkromia a zároveň sú problémami, ktorých príčiny a možné riešenia sú lokalizované mimo súkromnú sféru, je samozrejmom súčasťou života občianskej spoločnosti. Na druhej strane, rovnako samozrejmom súčasťou je chápanie otázok politických ako otázok, ktoré sa obyvateľov krajiny dotýkajú a vedú ich k mobilizovaniu osobného potenciálu k tomu, aby sa k nim mohli vyjadrovať a boli vypočutí. Príkladom takejto občianskej aktivity je pôsobenie „inštitúcií na pomedzí politiky a výskumu“ – think-tankov, alebo občianska advokácia v zmysle presadzovania záujmov a ochrany práv, ovplyvňovania rozhodovania či účasti na ňom, skupinami občanov, alebo mimovládny neziskovými organizáciami (Strečanský, 185).

Think-tanky sú podľa autorov kapitoly „Think-tanky na Slovensku“ inštitúciami, ktoré „vznikli z iniciatívy jednotlivcov a venujú sa najmä otázkam spojeným s verejnou politikou“ (Horváth, Strečanský, Najšlová, Jančí, 267). Ich cieľom je vytvárať poznanie použiteľné pre politické rozhodovanie a zároveň zostať nezávislými od štátu. Združujú odborníčky a odborníkov, ktorí poskytujú svoje znalosti a schopnosti, aby vytvorili inštitúciu, ktorá má slúžiť „ako informovaný a nezávislý hlas kriticky posudzujúci obsah verejných politík“ (269). Rozvíjanie občianskej angažovanosti popisuje Boris Strečanský v kapitole „Občianska advokácia a mimovládne organizácie“. Za posledných pätnásť rokov sa obyvatelia Slovenska zapojili do niekoľkých občianskych kampaní a protestných akcií, ktoré – či už sa odohrávali v rámci alebo mimo pôsobnosti mimovládnych organizácií – dokazujú ich ochotu uvažovať nad politickou situáciou krajiny ako nad „osobne relevantným“ problémom.

Zameranie na činnosť dvoch typov organizácií – ženských organizácií a think-tankov – umožňuje vidieť vývoj občianskej spoločnosti na Slovensku po roku 1989 nielen ako proces zrodu mimovládnych neziskových organizácií, ale aj ako vývoj schopnosti a pripravenosti

riešiť otázky, ktoré boli v minulosti odsúvané do súkromia tých, ktorých sa týkali, alebo považované za príliš vzdialené dosahu jednotlivcov, a preto neriešiteľné. Dôraz na činnosť práve týchto typov organizácií je zároveň pokusom o narušenie predstavy občianskej spoločnosti ako protikladu štátu a rodiny.

Občianska spoločnosť, ktorú publikácia *Ked' ľahostajnosť nie je odpoveď* popisuje, je spoločnosťou ľudí, ktorí za posledných pätnásť rokov začali využívať možnosť slobodného združovania sa, vyjadrovania a presadzovania vlastných názorov a záujmov. Nie je to len existencia mimovládnych neziskových organizácií, ale činnosť ľudí, ktorí sa v nich združujú, a jej vplyv na zmenu postojov a správania ľudí, ktorí sa na ňu dívajú „z vonku“. Prínos neziskových organizácií zároveň nespočíva vo „vyplňaní priestoru medzi štátom a rodinou“, ako uvádzajú niektoré definície. Vďaka nim a cez ne sa obyvatelia Slovenska učia vnímať „osobné“ problémy zdieľané príslušníkmi určitých skupín či nositeľov určitých znakov ako problémy spoločenské a otázky politického rozhodovania ako otázky osobne sa ich dotýkajúce.

Popis činnosti a podmienok života mimovládnych neziskových organizácií neukazuje, nakoľko je tento obraz iba obrazom možností, ktoré sú pre danú spoločnosť stále otvorené, alebo nakoľko sa otázky, ktoré riešia mimovládne organizácie, stali skutočne zaujímavými či dokonca naliehavými i pre ľudí, ktorí nie sú zapojení do ich činnosti. Predstavovaná kniha zobrazuje občianske združovanie v mimovládnych organizáciách s cieľom riešiť pociťované problémy a dosahovať spoločné ciele. Nie vždy je tento spôsob dosahovania cieľov jednoduchým a samozrejým riešením. Pre časť čitateľov sa tak môže kniha *Ked' ľahostajnosť nie je odpoveď* stať inšpiráciou, predstavením možností občianskeho združovania. Iní ju zase môžu chápať ako informatívny prehľad činností mimovládnych neziskových organizácií na Slovensku a jej výsledkov, podmienok, v ktorých pôsobia, a problémov, s ktorými sa potýkajú.

Nakoniec, skutočnosť, že kniha vzniká ako produkt činnosti jednej z mimovládnych neziskových organizácií a že autori textov sú sami aktérmi neziskového sektora, z nej činí zaujímavý zdroj ďalších informácií – je totiž čiastočne historickou výpoveďou neziskového sektora na Slovensku o sebe samom. Občianska spoločnosť, ktorá sa na Slovensku vyvíja v novej podobe od roku 1989, je v nej zachytená ako temer totožná s neziskovým sektorom. Napriek tomu, a vďaka množstvu informácií, ktoré kniha ponúka, je však možné v textoch zachytiť i obecnější posun, alebo aspoň jeho možnosť, v živote slovenskej spoločnosti, smerom od spoločnosti poznačenej bezmocnosťou naučenou v období socialistickej republiky k spoločnosti ľudí viac (alebo aspoň trochu) o sebe uvažujúcich ako jej aktívnych členoch.

Poznámky

¹ V celom texte recenzie sa vyhýbam stotožňovaniu občianskej spoločnosti so spoločnosťou občanov štátu, ktoré automaticky vylučuje cudzincov žijúcich a aktívne sa podieľajúcich na „občianskom živote“ v krajine.